

De Universaliteit der Rechtsgedachte en de Idee van den Kultuurstaat¹⁾

DOOR

Prof. Dr. H. DOOYEWEERD.

Als een van de meest benauwende cruces van het hedendaagsche rechtswijsgeerig denken mag men wel het probleem noemen, dat ik tot onderwerp koos van dit opstel.

De universaliteit der rechtsgedachte! Wat al moeilijkheden zijn met deze gedachte aan de moderne rechtsphilosophie gesteld!

En waarlijk, het probleem leeft niet alleen in de hoofden der geleerden. Ge kunt dit constateeren, wanneer ge op een politieke vergadering de stelling hebt wagen te poneeren, dat de staatstaak krachtens het beginsel der souvereiniteit in eigen kring door de *rechtsgedachte* is begrensd en gereguleerd, — en van alle zijden wordt een kruisvuur van kritiek op u geopend. En een kritiek, die waarlijk den schijn van gegrondheid niet ontbeert.

Er was een tijd, waarin de oud-liberale rechtsstaatsgedachte aan velen, die over de staatstaak hadden nagedacht, bevrediging kon schenken. De tijd der staatsonthouding in den zin der Manchesterschool! De staat is daar terwille van de bescherming van de grondrechten van leven en eigendom van het individu, zie daar in eenigszins ruwen vorm de grondgedachte dezer theorie van den rechtsstaat. Ziedaar tegelijk ook een rechtsopvatting, die, hoe eng en benepen ook, juist door dit karakter een materiële begrenzing zeer goed gedoogde.

¹⁾ Zeer tot onzen spijt moest deze almanak verschijnen zonder artikel van Prof. Vollenhoven. Zijn Hooggeleerde verzocht ons mede te deelen, dat 't hem speet, dit jaar door ophooping van werkzaamheden verhinderd te zijn, een artikel voor onzen almanak te schrijven. Red.

Doch hoe machteloos en oppervlakkig moet zulk een theorie aandoen in 't licht van het moderne staatsleven. Spot en hoon worden uitgestort over het phantoom van den „kleppermanstaat" en men mag in 't licht der feiten wel uitroepen: Wijs mij de plaats, waar de grenspaal voor de moderne staatstaak kan worden vastgezet!

Niet slechts als wetgever, maar ook als exploitant treedt de staat in het bedrijfsleven op, hij laat zich intensief in met kunst en wetenschap, bouwt musea, bemoeit zich rechtstreeks met hooger, middelbaar en lager onderwijs, geeft op uitgebreide schaal subsidies aan instellingen voor volkswelvaart, sociale hygiëne, kunst etc. De kultuurstaatsgedachte, eens als wijsgeerige idee door den ouderen *Fichte* gepredikt, heeft sinds lang in den modernen staat gestalte aangenomen.

Gesteld nu een oogenblik, dat ge zelfs tegenover dit overweldigend feiten-materiaal uw oude leuze van de souveriniteit in eigen kring van het recht als criterium voor de staatstaak zoudt willen staande houden, waar blijft dan een houdbare grensafpaling tusschen het recht en de overige „kultuurgebieden"?

Zoodra ge toch de universaliteit van het recht aanvaardt, schijnt daarmee tegelijk ieder wezenscriterium voor het recht u uit de handen geslagen.

De universaliteit des rechts! Wie deze gedachte welbewust uitspreekt, schijnt daarmee tegelijk alle grenzen tusschen recht en de overige normgebieden te hebben uitgewischt.

De moderne rechtsphilosophie heeft sinds geruimen tijd zich uitgeput, om voor dit probleem een oplossing te vinden. Eén ding stond vast: De individualistische rechtsopvatting, welke in de rechtsstaatsgedachte der oud-liberale school tot uitdrukking kwam, was ten eenenmale onhoudbaar gebleken. Zou de rechtsstaatsgedachte voortaan nog als een discutabele opvatting kunnen gelden, dan zou zij een geheel nieuwen zin moeten aannemen. Zij zou een compromis moeten sluiten met de moderne idee van den

kultuurstaat en daartoe moest de *universaliteit des rechts* noodwendig worden aanvaard.

Met de oplossing van het probleem, dat de universaliteit des rechts aan het rechtswijsgeerig denken stelt, stond en viel voortaan ook de idee van den rechtsstaat.

En merkwaardig verschijnsel! Terwijl eenerzijds de moderne staat zijn taak over alle kultuurgebieden uitzette en de rechtsstaatstheorie schier in een onontkoombare impasse werd gedreven, begon anderzijds steeds sterker de moderne leer der rechtssouvereiniteit vat op de gemoederen te krijgen. *Léon Duguit* in Frankrijk, *Krabbe* in Nederland en *Kelsen* in Oostenrijk, ze predikten, hoezeer ook onderling verschillend in uitgangspunt en bedoelen, steeds luider den ondergang der oude staatsidee met haar geantiqueerde „overheidsgedachte” en de zege van de moderne staatsidee, waarin de rechtssouvereiniteit de oude leuzen van staatssoevereiniteit en overheidssouvereiniteit zou hebben vervangen. Dit eigenaardig samentreffen van schijnbaar zoo tegenstrijdige verschijnselen in de moderne kultuur mag ons wel tot dieper nadenken stemmen.

Het Calvinisme, hoezeer het zich van de moderne leuze der rechtssouvereiniteit en van de kultuurstaatsgedachte in haar *absolutistischen* zin, afkeerig heeft betoond, heeft er nochtans onmiddellijk belang bij, de diepere tendenzen in de moderne rechts- en staatsphilosophie te verstaan. Want zoo ergens, dan geldt het hier: *Tua res agitur!*

Voor ons toch gaat het hier om het kostbare leerstuk der souvereiniteit in eigen kring, dat in de uiterst ingewikkelde verhoudingen der moderne kultuur zijn vuurproef moet ondergaan. Het is m. i. in onze kringen veelszins nog niet voldoende doorgedrongen, welk een rijkdom en diepte van gedachten in dit leerstuk is vervat. De „sovereiniteit in eigen kring” is van een universeele, wereldomvattende gedachte allengs tot een politiek slagwoord verwaterd, dat tegenover den steeds machtiger wordenden druk der kultuurstaatsgedachte allen zinvollen inhoud dreigt baar te worden. Gaat het ons niet meer aan, dat wij op weg zijn een van de heerlijkste stukken onzer

levens- en wereldbeschouwing te verliezen? Deert het ons dan niet meer, dat wij met dit leerstuk pit en merg van het Calvinisme prijsgeven? Ziet men het dan niet meer, hoe in dit geweldige leerstuk onze belijdenis der goddelijke souvereiniteit haar onmiddellijke, praegnante belichaming vindt?

Maar dit is onmogelijk! Ik heb de vaste overtuiging, dat allerwege de harten weer zullen opengaan, wanneer we ons opnieuw in den zin van dit leerstuk gaan verdiepen. De dachte zou te smadelijk, de toekomst onzer geestelijke beweging te donker zijn, wanneer we reeds zoo kort na het Calvinistisch réveil onze geestelijke erfenis renteloos lieten liggen, omdat wij niet meer bekwaam zouden zijn tot den heiligen geestdrift, die de erfenis der vaderen wil verwerven, om haar te bezitten!

Welnu, laten wij ons een oogenblik verdiepen in het probleem dat de moderne rechts- en staatstheorie zoo zeer in beroering heeft gebracht, ons de diepere tendenzen in het samentreffen van kultuurstaatsidee en de leer der rechtssouvereiniteit tot bewustzijn brengen, om ons vervolgens rekenschap te geven van de oplossing, welke het probleem van de universaliteit der rechtsgedachte in het licht onzer levens- en wereldbeschouwing zal moeten vinden.

Slechts door ons voortdurend van de *levenswaarde* onzer Calvinistische beginselen rekenschap te geven, kunnen zij ons volledig geestelijk bezit worden.

De oude rechtsstaatsgedachte in den vorm, waarin zij door *Locke*, *Kant*, *v. Humboldt* en de liberale *Manchester-school* werd voorgedragen, beteekende de onmiddellijke negatie van de universaliteit der rechtsgedachte.

Ontsporen uit het humanistisch natuurrecht is zij te verstaan als een reactie van het nog individualistisch gevat humanistisch persoonlijkheidsideaal tegen het staatsabsolutisme, zooals dat zowel in *Hobbes' Leviathan*, als in *Wolff's politiestaat* werd geleeraard.

Het humanistisch wetenschapsideaal had den staat naar mathematische methode geanalyseerd als een onoverzren-

bare veelheid van individuen, die middels een geconstrueerd staatsverdrag tot een mathematische *al-eeenheid* zijn samen te vatten, geïncorporeerd in den persoon van den soevereïn.

Het geheele positieve recht, inbegrepen het staatsinstituut zelve, rustte in dezen gedachtengang op geen anderen grondslag dan op het volstrekt formeel gevat principie: *pacta sunt servanda*.

Dit laatste principie nu, losgemaakt als het werd van de causa, was volmaakt voldoende om het opkomend staatsabsolutisme der nationale machtsstaten juridisch te legitimeeren. *Hobbes*, bij wien de gedachte het zuiverst is doorgevoerd, kwam, geleid door zijn mathematisch wetenschapsideaal reeds tot de conclusie, dat de staat geen onrecht kan doen, wijl van iedere overheidsmaatregel door het formeel staatsverdrag iedere staatsburger zelf de auteur is. Zoo voerde dit natuurrecht vanzelf tot een uiterst juridisch positivisme. De universaliteit der rechtsgedachte was verkregen, doch ten koste van het wezenskarakter des rechts. Het humanistisch wetenschapsideaal met zijn logicistisch continuïteitsprincipie had de persoonlijkheid reddeloos overgeleverd aan den Leviathan.

In *Wolff's* welvaartsstaat is aan het individu nog minder waarborg gegeven tegen den willekeur van het staatsabsolutisme, daar het zelfs met *Hobbes'* postulaat van een formeele rechtsreguteering brak: een politie-almacht van den staat, te weerzinwekkender voor het persoonlijk bewustzijn, wijl ze werd opgedrongen onder de leuze, dat de staat door het verzekeren van *vitae sufficientia*, *tranquillitas* en *securitas* de gelukzaligheid der zedelijke volmaking des menschen had te dienen.

Het „*salus publica suprema lex*” zou straks ook de *Jacobijnsche* staatsidee haar gevreesde ongebreidelde tyrannie verleen.

Zoo was het alleszins begrijpelijk, dat het teruggedrongen persoonlijkheidsideaal, dat toch *ex origine* de religieuze grondslag was der humanistische wetsidee, in de oud-libe-

rale rechtsstaatsgedachte een krachtige reactie begon tegen het staatsabsolutisme.

Gegeven het feit, dat met name Kant en zijn volgelingen den staat zijn formeele souvereiniteit lieten en den burger zonder voorbehoud onder de heerschappij van het positieve recht stelden, kon een materiële begrenzing van de staats-almacht wel niet anders worden verkregen dan door een loochening van de universaliteit der rechtsgedachte.

Wij moeten zulks goed verstaan. De universaliteit der rechtsgedachte kan nimmer in het *begrip* van het recht tot uitdrukking komen, doch is uiteraard een *politische idee*; zij drukt uit, dat de rechtsgedachte in haar zin-voleinding alle levensverhoudingen heeft te doortrekken, dat m. a. w. geen *uitwendige* grenzen aan de draagwijdte der rechtsgedachte zijn te stellen.

Nu bestaan er strict genomen slechts drie mogelijkheden: of men ontzielt de rechtsgedachte tot de idee van een universeele Bemazregelung in dienst van alle mogelijke doeleinden, die men dan weer in de *salus publica* kan samenvatten; consequentie: het staatsabsolutisme.

De rechtsidee is van haar wezenszin beroofd en tot een formeel, op zichzelf inhoudsloos raam geworden; zij heeft geen immanent criterium meer. Het recht is de assche-poester geworden der kultuur, de piccolo der samenleving! De rechtsgedachte heeft dan wel haar universaliteit verkregen, doch ten koste van een verflauwing aller wetsgrenzen. Het is een universaliteit in den absolutistischen zin van het humanistisch continuïteitspostulaat, een der factoren in de grondstructuur der humanistische wetsidee!

De tweede mogelijkheid is deze, dat men de universaliteit der rechtsgedachte loochent en uitwendige grenzen voor hare draagwijdte zoekt vast te stellen. Daarmede is nog geenszins gezegd, dat men een immanent criterium aan de rechtsidee stelt.

Men zoekt dit immanent criterium, tevergeefs zoowel in Locke's natuurrechtsbeschouwing als in Kant's principie der Koexistenz, al speelt in laatstgenoemd principe ongetwijfeld het humanistisch persoonlijkheidsideaal der rede-vrijheid

een rol. Doch de draagwijdte der rechtsgedachte is star uitwendig gefixeerd tot de afgrenzing der individualistisch gevatte vrijheidssferen. De rechtsgedachte mag op bepaalde levenssterren niet doordringen. Het is de oud-liberale rechtsbeschouwing, welke de maatschappelijke krachten vrij spel wil laten in een ongebreidelde contractsvrijheid, het is die rechtsbeschouwing, die uitwendig passend op een bepaalde historische situatie van het staatsleven, zijn aanhangers in radelooze verlegenheid brengt, wanneer de machtige historische bewegingswetten de bakens van het getij verzetten. Het is de rechtsbeschouwing zonder innerlijke levenskracht, zonder innerlijken adeldom, een machteloze pruttelende oude, die geen toekomst meer heeft en bij een verandering van het historisch tijdsbeeld haar steun zoekt in een beginselloos conservatisme. Een conservatisme, gelijk zich dit reeds bij Kant's liberale volgelingen *Rotteck* en *Welcker* zou openbaren.

Tenslotte is de derde mogelijkheid deze, dat men de universaliteit der rechtsgedachte als een goddelijk soevereine gedachte handhaaft, doch in die rechtsgedachte zelve den immanenten wezenszin erkent, welke de universaliteit des rechts haar zin-begrenzing geeft in de soevereiniteit in eigen kring, verankerd in de belijdenis, dat de rechtsgedachte haar eigen soevereinen kring heeft, waarnaast tal van andere wetsgedachten evenzeer hun binnen eigen soevereinen kring universeelen goddelijken zin ontplooien.

Ziehier de consequentie van het Calvinistisch leerstuk der soevereiniteit in eigen kring, dat niet in de humanistische rede met haar absolutistisch continuïteitsprinciep, doch in de belijdenis der goddelijke soevereiniteit is gegrond.

Vóór wij deze laatste opvatting nader gaan uiteenzetten, moeten wij een oogenblik aandacht wijden aan de moderne leer van den rechtsstaat, die in de universaliteit der rechtsgedachte een compromis zoekt te treffen tusschen de soevereiniteit des rechts en de moderne idee van den kultuurstaat.

In de kultuurstaatsidee breekt het humanistisch persoon-

lijkheidsideaal in een nieuwe humanistische opvatting door. Zij is niet te verwarren met de Hegeliaansche trans-personalistische staatsbeschouwing, doortrokken met het historisch nationaliteitsprincipe, waarin de antieke machts-gedachte met den mantel der hoogere zedelijkheid wordt bekleed. De kultuurstaatsidee, gelijk ze door Fichte in zijn latere periode en in de vroegromantiek werd gepredikt, en in de moderne kultuurphilosophie haar verdere uitwerking vond, ziet het wezen van den staat in de humanitaire kultuurgemeenschap van een volk, zooals die zich openbaart in taal, kunst, zede, wetenschap, techniek en bedrijf. De staat is in dezen gedachtengang niet de gepantserde heros der geschiedenis, wiens recht gelegen is in zijn macht tot zelfhandhaving en waarin de ijzeren wet der staatsraison de hoogere gerechtigheid der historie vervult, doch hij vertoont de veel zachtere trekken van een dienaar der geestelijke kultuur. De humaniteitsidee, gelijk ze ons reeds in Herder's „Ideeën zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ tegemoettreedt, is vervuld van de humanistische gedachte van de rechten der menscheidsgemeenschap, zij verwijdt het humanistisch persoonlijkheidsideaal, dat bij Kant nog streng individualistisch was gevat, tot een sociale gedachte.

Diesseitig is deze humaniteitsidee en openbaart daarin de grondtrekken der humanistische wetsidee, zij is niet geworteld in de souvereiniteit Gods, doch in de souvereiniteit der menschelijke rede. Zij is wellicht historisch te verstaan als de saeculariseering eener Christelijke grondgedachte, doch heeft naar haar wezenszin met het Christendom niets van doen. Wordt de staat nu op deze wijze in dienst gesteld van de totaliteit der menschelijke kultuur, dan stonden verschillende wegen open, om de rechtsgedachte haar plaats in de moderne kultuurgedachte aan te wijzen.

Of wel men hield vast aan de oude individualistische rechtsgedachte, maar moest dan ook de leer van den rechtsstaat prijs geven, om hoogstens de rechtsbescherming als een der doeleinden van den staat naast zijn algemeene

taak van kultuurdienst te stellen, die zich zonder bemiddeling van het recht zou laten vervullen.

Of wel men moest opnieuw de universaliteit der rechtsgedachte poneeren, maar dan opnieuw den wezenszin des rechts vernietigen, de rechtsgedachte volledig relativeren.

Of tenslotte men kon een eigenaardig dualisme in de rechtsgedachte zelve brengen, waarbij men een wijsgeerig onderscheid ging maken tusschen recht in formeelen en materieelen zin. Het recht in materiëelen zin zou dan de materiëele rechtsgedachte in eigenlijken zin tot uitdrukking brengen; het recht in formeelen zin, dat men dan vooral in het z.g. administratief recht vond belichaamd, zou bloot de algemeene kultuurtaak van den staat dienen, doch in de „vormen" des rechts.

De eerste weg kon voor het moderne rechtsbewustzijn, met zijn sterk sprekend persoonlijkheidsideaal nauwelijks meer in aanmerking komen. Den ouden politiestaat wenschte niemand meer terug. Meer dan dit. Ook de oude overheids-idee, het bolwerk van de onderscheiding tusschen publiek en privaatrecht, kon voor het modern humanistisch bewustzijn geen stand meer houden. Met de overheids-idee moest ook het oude natuurrechtelijk begrip van het subjectieve recht over boord worden geworpen. Met het subjectieve recht viel ook het oude begrip der rechtspersoonlijkheid, dat de Deutsche staatstheorie had toegepast, op de staatspersoonlijkheid, om den staat tot een zelfstandig juridisch wezen te kunnen construeeren. De staat kon voor het forum van het modern humanistisch rechtsbewustzijn nog slechts als een objectieve rechtsordering worden gevat (zoo *Kelsen* c.s.) of wel als een bloot feitelijke concentratie van machtsmiddelen (zoo *Duguit*), waarin geen zelfstandig gerechtigd overheidsambt, geen zelfstandig subjectief recht meer bestond, maar alle leden der rechtsgemeenschap gelijkelijk in een genivelleerde positie onder de rechtsnormen werden gesteld.

En ziedaar hoe we plotseling het hart hebben getroffen van de moderne leer der rechtssouvereiniteit, de rechts-

theorie der moderne democratie met haar relativistische opvatting der rechtsgedachte.

Want deze moderne salonleer der rechtssouvereiniteit, die zulk een phenomenaal succes boekte in het hedendaagsch rechtswijsgeerig denken, ze was als aangewezen op een huwelijk met de moderne kultuurstaatsidee, wanneer men althans in den nauwen graad van bloedverwantschap geen huwelijksbeletsel zou willen zien!

Gesproten uit hetzelfde humanistisch persoonlijkheids-ideaal, als de idee van den kultuurstaat, het ideaal der humaniteit als kulturgedachte, bracht zij de democratische gelijkheidstendenzen van den modernen tijd wonderwel tot uitdrukking.

In volkenrechtelijken zin tendeert zij een internationale rechtsgemeenschap met nivelleering van alle staats- en nationaliteitsgrenzen, een *civitas maxima* (Wolff), maar zonder de verouderde overheids- en onderdanengedachte.

In sterk logicistischen zin verschijnt laatstgenoemde gedachte in de moderne Oostenrijksche rechtsschool (van Kelsen), die staat en rechtsorde vereenzelvigt en als ethisch getinte constructie van overigens slechts *relatief wetenschappelijke waardij* (aldus Kelsen), de individueele staatsrechtsorde als een bloote delegatie der volkenrechtsorde meent te kunnen vatten. „Die Einheit des rechtlichen Weltbildes” noemt men deze constructie in de moderne volkenrechtsliteratuur, een gedachte, die overigens in den laatsten tijd in 't bijzonder bij Kelsen's leerling *Alfred Verdross* weer een niet onaanzienlijke wijziging ten gunste van de niet-afleidbare hoogheid van den staat heeft ondergaan.

Een eigenaardig kenmerk van deze moderne leer der rechtssouvereiniteit is hare volstrekte relatieveering der rechtsgedachte. Daarom past zij ook zoo wonderwel bij de moderne democratie, die nog onlangs door Kelsen in zijn „Allgemeine Staatslehre” als het politisch ideaal van het relativisme werd verheerlijkt. *Krabbes'* voetval voor het quantitatief *majoriteitsprinciep* spreekt boekdeelen!

De rechtsgedachte, van haar absoluten wezenszin be-

roofd, ligt als *res nullius* ter occupatie voor alle mogelijke kultuuridealen.

Een universaliteit der rechtsgedachte, ja, maar een rechtsgedachte zonder recht, om met *Nelson* te spreken! Een rechtssouvereiniteit, ja, maar een rechtssouvereiniteit zonder een soevereinen rechtszin!

Het recht, ontzield tot een logicistischen denkvorm, of tot het ongestadig product van het vlottend rechtsbewustzijn, of tot de volstrekt ongelimiteerde en onbepaalbare reflex van een chimaerisch solidariteitsprincipe!

Relativisme typeert evenzeer de moderne kultuurgedachte. Men levert, voorzoover men nog absolute cultuurwaarden laat gelden, den inhoud der waarden over aan de keur van de individueele persoonlijkheid, die uit de diepten van het subjectief gemoed de kracht tot die keuze moet putten. De wijsbegeerte mag niet meer van absoluut vaststaande waarden uitgaan. Dat heet thans „onkritisch”. Maar met dat al ziet men niet meer in, dat men naar eigen maatstaf gemeten, uiterst „onkritisch” te werk gaat, door van een wetsidee uit te gaan, die geworteld is in de soevereiniteit van het diesseitig persoonlijkheidsideaal en die de grenzen der wetskringen verflauwt ten gerieve van het metaphysisch redepotulaat der continuïteit. Onverschillig of het wetenschapsideaal dan wel het persoonlijkheidsideaal in de concrete toespitsing der humanistische wetsidee den boventoon voert, immer is het continuïteitspostulaat, 't zij het in logicistischen zin of wel in axiologischen zin is gevat, 't zij het optreedt in den vorm van de continuïteit der noodwendigheid of in dien der autonomie en vrijheid, belast met deze onkritische *petitio principii*.

Het relativisme der moderne cultuurphilosophie is nog onlangs uitdrukkelijk door den bekenden rechtsphilosoof en strafrechtsleeraar *M. E. Mayer*, teruggevoerd tot de humaniteitsidee, wier religieus-humanistisch karakter hij openlijk beled in de woorden: „erhaben steht sie über der Praxis in der Gottähnlichkeit, die ihr von *Herder* gerne beigelegt worden ist, und sendet die Kulturbestrebungen

wie Apostel hin zu allen Völkern". „Und lehret sie halten alles, was ich euch befohlen habe"!

Over den derden weg, dien men heeft ingeslagen om de universaliteit der rechtsgedachte ter wille van de kultuurstaatsidee te handhaven, willen wij kort zijn, daar hij tegenwoordig nagenoeg door ieder is prijsgegeven. Wie dezen weg inslaat, moet immers, althans in 't wezen der zaak nog aan een natuurrecht in den zin van een inhoudlich rechtskriterium gelooven en dat doet in de moderne rechtsphilosophie nog slechts een hoogst enkele richting. Deze weg is o.a. bewandeld door de natuurrechtelijke school van *Krause* en *Ahrens*, maar ook door een rechtsphilosoof, die ons overigens in zijn Christelijke levens- en wereldbeschouwing zoo na staat, door *Friedrich Julius Stahl*.

Ahrens onderscheidt in zijn „Cours du droit naturel" in de rechtsgedachte het „principe de la justice" en het „principe de l'administration".

En dan poneert hij deze stelling: „La maxime pour le justice est... d'appliquer le droit pour le but du droit, celle de l'administration d'opérer le bien dans les formes et les limites du droit."

Intusschen deze geheele onderscheiding wordt reeds daarom precair, wijl de school van *Krause* de rechtsidee ter wille van de moderne kultuurstaatsidee heeft gerelativeerd. De idee der menschheid is volgens *Ahrens* het noodwendig uitgangspunt der staatsidee, de staat heeft als entelechie, als ingeschapen doel, het dienen van de „gesammte Lebensaufgabe der Menschheit" met haar absolute doeleinden in religie, zedelijkheid, wetenschap, kunst, religie, evenzeer als van de industrie en den handel.

En zoo wordt ook de rechtsgedachte aan deze totale kultuurgedachte dienstbaar gemaakt. Zij wordt tot een bloot ordenend principie, dat de voorwaarden heeft te verwezenlijken voor de vrije ontplooiing der kultuur.

Een wezenlijk immanent criterium kan in deze rechtsgedachte niet gelegen zijn. Het „principe de la justice" is slechts uitwendig te begrenzen, gelijk in de oud-liberale

rechtsopvatting, doch mist een absoluut immanent wezenskarakter.

Inzoverre althans is aan de rechtsgedachte een vastere basis gegeven in de ethiek, dat de gemeenschappelijke grondslag voor recht en moraal, min of meer naar Aristotelisch-thomistischen trant is gelegd in een objectieve goederenleer. Doch het dualisme tusschen een materieel gerechtigheids- en een formeel administratieprinciep in de rechtsgedachte vernietigt de rechtsgedachte zelve.

Er kan in wijsgeerigen zin geen formeele rechtsgedachte bestaan naast een materiële. Hetzelfde bezwaar geldt in wezen ook tegen Stahl's rechtsopvatting. Ook Stahl aanvaardt de universaliteit der rechtsgedachte en van een volkomen relativering dier rechtsgedachte wil hij op het standpunt zijner Christelijke levens- en wereldbeschouwing niets weten. Het recht is bij hem de levensorde des volks tot instandhouding van God's zedelijke wereldorde.

„Recht und Moral, die beiden Seiten des menschlichen Gesamtethos, stehen hiernach unter einander in einem Bande der Einheit. Es sind nämlich dieselben ethischen (weltökonomischen) Ideën, welche den Inhalt des Rechts und den Inhalt der Moral, soweit letztere eben auf die Verhältnisse der Gemeinexistenz sich bezieht, bilden. . . . Man kann es geradezu und bestimmt so ausdrücken: das Recht beruht eben so wie die Moral auf den zehn Geboten und lediglich auf ihnen. . . .” Maar nu verder: Het z.g. politie- en administratief recht kan Stahl op deze materiële-ethische gedachte niet opbouwen en daarom neemt hij zijn toevlucht weder tot het onhoudbaar dualisme in de rechtsgedachte tusschen materiël en formeel recht: „Man kann solches (n.l. het politie- en administratief recht) zwar in einem weitern bloss formellen Sinn auch noch zum Recht zählen, weil es von der Obrigkeit ausgeht und darum rechtlich bindet, aber nicht in eigentlichen und materiellen Sinne; es sind eben das Befehle der rechtlichen Autorität, aber nicht selbst Bestandteile der Rechtsordnung”.

Zoo wordt met Stahl's rechtsgedachte ook zijn rechtsstaat door een innerlijk dualisme verscheurd, een dualisme,

dat bij hem typisch samenhangt met het dualisme, dat de geheele Lutheraansche levens- en wereldbeschouwing doortrekt, dat tusschen persoonlijkheid en ambt, liefde en macht, natuur en genade, een verband, dat wij, hoe aanlokkelijk zulk een onderzoek op zichzelf ook ware, binnen 't bestek van dit opstel niet nader kunnen uiteenzetten.

. . .

Na alle kritiek, die hier is uitgebracht op de heerschende opvattingen inzake de universaliteit der rechtsgedachte, de leer der rechtssouvereiniteit en de idee van den kultuurstaat, zal het eenige bevreemding wekken, wanneer ik thans ga verklaren, dat het Calvinisme, zoowel de universaliteit der rechtsgedachte als de souvereiniteit des rechts en den kultuurstaat, (dezen laatste althans als politisch program voor de tegenwoordige staatkundige situatie) aanvaardt.

Doch die bevreemding zal wijken, wanneer we ons reken-schap geven van den zin, welken wij in ieder dezer gedachten leggen.

De universaliteit der rechtsgedachte is voor ons niet een bijzondere eigenschap van den juridischen wetskring, doch alle wetsgedachten bezitten gelijkelijk universaliteit. Alleen maar, het is, gelijk we reeds vroeger opmerkten, een *universaliteit in eigen kring*, welke slechts mogelijk is bij de aanvaarding der *souvereiniteit in eigen kring*.

Spreken we hier in paradoxen? In geen en deele. Wij drukken slechts een gedachte uit, welke den diepsten zin van ons leerstuk der souvereiniteit in eigen kring tot praegnante uitdrukking brengt.

Wij versmaden de paradox, waar het aankomt op een heldere schouw van de grondstructuur onzer wetsidee.

Wat drukt het leerstuk der souvereiniteit in eigen kring uit? Wat zijn die souvereine kringen? Bedrijf of gezin, of maatschappij? Maar al deze uiteraard zeer gecompliceerde levensverhoudingen, waarin wij ons vanaf onze geboorte bevinden, zijn zelve subject, onderdaan aan de wet. Hoe zouden zij dan souverein kunnen zijn? Geen schepsel op

de gansche wereld is soeverein. Er is slechts één soeverein, n.l. God. Doch die soeveriniteit Gods openbaart zich in Zijn wetten en ordinantiën en deze wetten omsluiten ons en alle andere schepselen in deze bedeeeling in *wetskringen*. De wetskringen zijn het dus, aan welke soeveriniteit in eigen kring toekomt.

Zoo bezitten de rechtskring, de economische en de zedelijke, de psychische en de logische, de sociale en historische, maar ook de mathematische, physische en biotische wetskringen allen gelijdelijk soeveriniteit in egen kring. Doch de wetskringen staan niet los naast elkander, zij vormen een wetten-organisme, en in iederen kring van wetten weerspiegelt zich dit wetten-organisme op een bepaalde soevereine wijze. Iedere wetskring is slechts een modaliteit van dit organisme. De geheele kosmos weerspiegelt zich binnen iederen soevereinen kring in de soevereine modaliteit zijner wetsgedachte. Het getal bezit naar zijn wetsgedachte evenzeer universaliteit als de wetsgedachte van de Logos. Het psychische bezit naar zijn wetsgedachte evenzeer universaliteit als het recht of de zedelijkheid.

Noem mij één ding in onze bedeeeling, dat zich aan getalsbepaling onttrekt. Het bestaat niet, wijl ieder ding noodwendig een subjectsfunctie in den arithmetischen wetskring bezit.

Doch de wetsgedachte van het getal is niet universeel in den zin van absolutistisch. Het getal dringt nimmer door tot den zin eener andere soevereine wetsgedachte. Het getal kan b.v. nimmer den zin van het levend organisme doordringen, en evenmin doordringen tot den zin der bewegingscontinuïteit. Het kan deze laatste slechts uitdrukken in den zin zijner eigen wetsgedachte in discreetheid, in discontinuïteit.

Zoo is ook de tijdsorde van het getal discontinu, die der beweging daarentegen continu.

Toch grijpt het getal in zijn eigen wezenszin vooruit op de wetsgedachte der beweging. Het „benadert” de beweging, het *anticipeert* op de beweging in zijn functie van „oneindig klein” getal. Toch wordt dit oneindig klein getal

nooit of te nimmer continu. Het blijft discreet, het blijft ook in zijn anticipeerende functie onderworpen aan de soevereine wetsgedachte van den arithmetischen kring.

Ziet nu hier aan dit voorbeeld het proto-type van de universaliteit van *iedere wetsgedachte*.

Ook de rechtsgedachte is op overeenkomstige wijze „universeel in eigen kring”. Zij wijst in haar eigen wezenszin terug naar alle wetskringen, die in de kosmische orde aan den rechtskring voorafgaan, op wier substraat de rechtskring rust. En zij wijst in haar wezenszin *vooruit* naar de wetskringen, die in de kosmische orde op den rechtskring volgen.

Nu kan het ongetwijfeld zijn, dat een concrete rechtsorde nog niet de universaliteit der rechtsgedachte tot uitdrukking brengt, dat de rechtsgedachte zich nog slechts „in restrictieve functie” openbaart. Dan zijn de anticipatiesferen des rechts nog gesloten. Met dit gesloten zijn der juridische anticipatiesferen gaat gewoonlijk gepaard eene geslotenheid ook van de anticipatiesferen in de substraatskringen van het recht (nog geen wetenschap als expansieve functie van de Logos, een nog primitieve economie, primitieve sociale toestanden, „praehistorie” etc.).

Typische voorbeelden voor dit „gesloten zijn der anticipatiesferen” vinden we in primitieve rechtsorden en in primitieve economische ordeningen.

Het oud-Germaansch privaatrecht b.v. kent niet de schenking om niet. Het toonde daarmede nog geen zin te hebben voor een juridische waardeering van een daad, die eerst in de zedelijke sfeer haar volle zin-ontplooiing vindt, n.l. de liberaliteit. Zoo kende het oud-Germaansche strafrecht niet het individualiseerend schuldprinciep, dat eerst als juridische anticipatie op de zedelijke gezindheid is te vatten.

Zoo gold in het oud-Germaansch verbintenissenrecht het strenge van de causa abstraheerende formalisme van het adagium: Een man een man, een woord een woord. Geen juridische waardeering hier nog van het zedelijk goed en kwaad. Geen plaats in deze restrictieve rechtsgedachte ook

voor de „natuurlijke verbintenissen". Zoo is in primitieve rechtsgemeenschappen de vreemdeling rechteloos, wijl de rechtsgedachte nog geheel is toegespitst op het primitief sociaal substraat van de volksgroep, maar nog niet anticiperend de zedelijke gedachte van de menschheid omvat heeft.

In primitieve economische ordeningen is de economische waardegedachte nog geheel toegespitst op haar substraten: de onmiddellijke stoffelijke levensbehoeften. Kunst, wetenschap en liefdadigheid worden nog niet economisch gewaardeerd. Eerst op hooger cultuurpeil worden de anticipatiesferen der wetsgedachte ontsloten, openbaart zich haar „universaliteit in eigen kring". De kunst wordt economisch gewaardeerd, de uitvinder ontvangt economische belooning, ja zelfs de economische waarde der caritas kan niet langer worden ontkend. Zoo blijkt dus b.v. de waardeleer der klassieke school in de economie geen rekening te houden met de universaliteit van iedere wetsgedachte.

Nu verder: Waar binnen 't raam der Calvinistische wets-idee de universaliteit van iedere wetsgedachte slechts is te vatten in den zin der souvereiniteit in eigen kring, moet iedere wetsgedachte in een eigen goddelijken, souvereinen wezenszin zijn gegrond. Die wezenszin is in de rechtsgedachte *de vergelding*, in de zedelijke wetsgedachte *de liefde*, in de aesthetische wetsgedachte *het schoone* etc. etc.

Maar dan kan ook de universaliteit der rechtsgedachte niet anders beteekenen dan de zin-voleindiging der goddelijke vergeldingsgedachte en zij kan nimmer worden tot een vage kultuuridee. Zij is op geen enkel punt te relativeren. Wie met het Calvinisme aan de goddelijke vergeldingsgedachte in 't strafrecht vasthoudt, kan den absoluten wezenszin der rechtsgedachte nergens meer verloochenen, zonder verraad te plegen aan zijn Christelijke belijdenis. En zie hier ons bolwerk tegen het staatsabsolutisme, de politieke wijsheid van het humanistisch continuïteits-princiep.

Tegen het continuïteitsprinciep de souvereiniteit in eigen kring, het is de consequentie van Dr. Kuyper's leuze: Tegen

de revolutie het Calvinisme, waarbij het Calvinisme slechts is te verstaan als de onvoorwaardelijke handhaving der goddelijke souvereiniteit tegen de souvereiniteit der menschelijke rede, als de zuivere samenvatting van de grondgedachten des Christendoms, tegenover den geest der afvalligheid, den geest der duisternis, het rijk dezer wereld!

Want met de vergeldingsgedachte ook in haar verst doorgevoerde zin-ontplooiing, laat zich niet transigeeren! De vergelding is een trotsche koningin, die zich nimmer het asschepoestersgewaad laat omhangen! Zij verdedigt najverig de grenzen van haar rijk in den rechtskring tegen alle relativeringspogingen.

Men heeft mij indertijd van socialistische zijde verweten, dat ik den liefdegeest des evangelies zou verstikken en den toornenden God der Wrake van het Oude Testament weer zou hebben opgeroepen!

Een vermoedelijk eerlijk bedoelde misvatting, die — afgezien nog van de innerlijke eenheid van Oude- en Nieuwe Testament — haar volledige terechtzetting vind in de door mij beleden universaliteit der rechtsgedachte. Het recht brengt in zijn eigen wetsgedachte ook de liefdeseischen tot uitdrukking en in zijn eigen wetsgedachte is het ook de wachter en beschermer der z.g. kultuur.

Hiermede is in wezen ook de Calvinistische opvatting van den kultuurstaat getroffen. De staat is niet bloot een abstract rechtssubject, gelijk de Deutsche staatstheorie hem qualificeerde, doch een geestelijk organisme, een eenheid van subjectsfuncties, die echter eerst in den rechtskring als staat is gequalificeerd. Gelijk ook de boom of het dier in de mathematische en physische wetskringen subjectsfuncties bezitten, doch eerst in den biotischen, resp. den psychischen wetskring als boom resp. als dier zijn gequalificeerd. Daarom is ook in de rechtsgedachte het geestelijk wezen des staats getroffen en vindt de staat in de wetten van den rechtskring de goddelijke begrenzing en reguleering van zijn taak. De moderne staat zal kultuurstaat zijn! Ja waarlijk, maar binnen de grenzen der universeele rechtsgedachte.

Binnen de grenzen der universeele rechtsgedachte, zal de staat, voozoover het particulier initiatief ontoereikend is, de eischen der moderne kultuur verwezenlijken, wijl God de taak heeft afgebakend en Zijn soevereine Wil aan iedere taak de grenspalen heeft gezet van de soevereiniteit in eigen kring.

En zie, nu maakt ook de starre eenvormigheid der rechtsgedachte plaats voor een rijke, een universeele veelvormigheid. De vergeldingsidee openbaart al naar gelang van het terrein, dat zij bestrijkt, telkens een nieuwen zin, wijl zij in eigen soevereine wetsgedachte de ontzaggelijke variëteit van Gods wereldplan uitdrukt, wijl ze slechts een *modaliteit* is van het geheele wettenorganisme. In het moderne strafrecht b.v. openbaart de vergelding zich anders dan in het burgerlijk recht, in beide weer anders dan in de sociale wetgeving en het volkenrecht.

Zoo heerlijk, zoo diep is dit kostbare leerstuk der Calvinistische levens- en wereldbeschouwing!

Wie zou dit leerstuk niet liefhebben, waarin het heroieke, het altijd moderne, het nimmer verouderende, wijl in God's Woord gegronde levensprogram van het Calvinisme is samengevat?

